

SZOCIOLINGVISZTIKAI VIZSGÁLATOK A DUNATÁJON

– Nyelvhasználati felmérés a zombori község területén

1. Igen kevés azoknak az országoknak a száma Európában /de világvizonylatban is/, amelyekben ne merülne fel a nyelvhasználat problémája. Európa nyelvi térképe rendkívül tarka, a nyelvi határok és az országhatárok szinte egyik európai állam esetében sem teljesen azonosak. Sajátos módon, úgyszólván a közelmúltig nem jelent meg olyan nyelvészeti munka, amely átfogóan leírná az összes európai nyelv földrajzát és életét. Décsy Gyulának a „Die linguistische Struktur Europas” című könyve ezt a feladatot igyekszik megoldani, ismertetve az egyes európai nyelvek nagyságát, elterjedtségét, kölcsönhatásait, történelmi és társadalmi vonatkozásait stb. Nem célunk az említett munka részletes bemutatása, csupán arra szeretnénk utalni, hogy ez a könyv igen hasznos ismereteket közöl a nyelvészociológiával foglalkozó szakemberek számára.

1.1. A soknemzetiségű Vajdaság sajátos módon oldotta meg a nyelvhasználatot. Az autochton nemzetiségek /magyarok, szlovákok, románok, ruszinok/ nyelvének használata egyenjogú a szerbhorvát nyelv használatával. A kétnyelvűség általános jelenség egész Vajdaság területén, egyes községekben pedig a háromnyelvűségre is akad példa /Verbász: szerbhorvát – magyar – ruszin, Versec: szerbhorvát – román – magyar stb./.

A kétnyelvűség a magyar és a szerbhorvát nyelv vonatkozásában a leggyakoribb. Magyarok élnek úgyszólván Vajdaság mind a 44 községében, százalékarányuk azonban csak a kanizsai, a zentai, az adai, a topolyai, a kishegyesi, a csókai, a temerini és a becsei községben haladja meg az ötvenet. Ezenkívül nagyobb számban élnek magyarok a szabadkai, az újvidéki, a zombori, a kikindai stb. község területén is.

2. Vizsgálatunkat a zombori község területén végeztük. Az 1971. évi országos népszámlálás adatai szerint a község lakossága 98 080 fő. A lakosság

nemzetiségi megoszlása a következő: szerb: 48 858, magyar: 22 233, horvát: 19 072, magát jugoszlávnak valló: 4355, német: 637 stb. Zombor város 43 971 lakosa közül 7201 a magyar, Bezdánban ez az arány 6426:5099, Doroszlón 2339: 1897, Nemesmileticsen 3861: 2266, Telecskán 2662:2460, Csonoplyán 5110:1277. A község többi településében a magyarok arányszáma lényegesen alacsonyabb.

2.1. A hét oldalnyi terjedelmű kérdőív, mellyel a nyelvhasználati felmérést végeztük, elsősorban középiskolai tanulók számára készült. Nemcsak a kérdezettre és szüleire vonatkozó általános adatok érdekeltek bennünket /a kérdezett neve, nemzetisége, anyanyelve, születési éve; az iskola neve, osztály, az oktatás nyelve; a szülők nemzetisége, anyanyelve és lakóhelye/ hanem az is, hogy az adatközlő és szülei mit olvasnak magyarul és mit szerbhorvátul, illetve olvasnak-e mindkét nyelven.

A kérdőív terjedelmének hat hetedét a különböző szituációk, beszédpartnerek és beszéd témák által meghatározott nyelvhasználat feltérképezésére irányuló kérdések foglalják el. Az első kérdéscsoportra adott válaszokból megtudható, hogy az adatközlő melyik nyelven beszél otthon az apjával, az anyjával, valamint a testvéreivel a család mindennapi életéről, az iskolában történelekről; a televízióban látottakról, filmről, színházról vagy más kulturális eseményről; magánéletéről, személyes problémáiról és végül időszakos hazai és külföldi eseményekről.

A második kérdéscsoport az iskolára vonatkozik. Beszédpartnerek: a magyar tagozatról való iskolatársak, a szerbhorvát tagozatról való magyar és nem magyar nemzetiségű iskolatársak, valamint magyar és nem magyar nemzetiségű tanárok. A harmadik kérdéscsoport a társaságra vonatkozik, ahol az adatközlő szórakozik. Beszédpartnerek: szerbhorvátul jól tudó magyarok, szerbhorvátul nem elég jól tudó magyarok, magyarul jól beszélő nem magyarok és magyarul nem elég jól beszélő nem magyarok. A második és a harmadik kérdéscsoport beszéd témái az összevethetőség végett azonosak az első kérdéscsoport témáival.

A negyedik kérdéscsoport a postán, a boltban és más nyilvános helyen való nyelvhasználatot próbálja mérni. Az adatközlőnek arról kell nyilatkoznia, hogy hogyan szólítja meg az előző kérdéscsoport beszédpartnereit ebben a helyzetben, valamint melyik nyelven szólít meg egy ismeretlen embert. Az ötödik kérdéscsoport beszédhelyzete: az adatközlő kettesben van egy számára rokonszenves és szeretetre méltó másnemű személlyel. Egyik esetben intim dolgokról folyik a társalgás, másik esetben valamilyen semleges témáról /pl. iskola, film, család, barátok stb./. A beszédpartnerek nyelvismeret szempontjából azonosak a harmadik kérdéscsoport beszédpartnereivel.

A kérdőív utolsó kérdéscsoportja a munkahelyen való nyelvhasználatot

vizsgálja. A kérdőív ezen részét ipari tanulók, illetve rendszeres gyakorlati munkán résztvevő technikai tanulók töltik ki. A beszédtemák azonosak az első három kérdés csoport beszédtemáival. Beszédpartnerek: magyar és nem magyar nemzetiségű munkatársak, magyar és nem magyar nemzetiségű munkavezetők és más felettesek.

2.2. A zombori községben végzett felmérés során összesen 203 tanuló töltötte ki a kérdőívet. Közülük 177 magyar tagozatra, 26 szerbhorvát tagozatra jár; 138 középiskolás, 65 pedig általános iskolai tanuló. Túlnyomó többségük magyar nemzetiségű.

A középiskolások közül 45 a zombori Veljko Petrović Gimnáziumba jár, 39 a Technikai Iskolaközpontba, 34 pedig az Áruforgalmi Iskolaközpont tanulója. Az általános iskolások részint nemesmileticsiek /24 tanuló/, részint bezdániai /41 tanuló/. A 138 zomborban tanuló középiskolásból csupán 36 a zombori, a többi vidéki; mégpedig 27 bezdáni, 13 nemesmileticsi, 12 doroszlói, 10 kupuszinai, 8-8 szilágyi és telecskai, 6 gombosi, 4-4 apatini és regőcei, 3 bajmoki, 2 csonoplyai, 1-1 adai, sziváci, topolyai és vajszkai, valamint 1 ismeretlen illetőségű.

A nyelvhasználat szempontjából egyáltalán nem közömbös az a tény, hogy az adatközlő milyen nyelvi közegből származik. A kérdőívek tanúsága szerint az anyanyelv használata sokkal erősebb a viszonylag egynyelvű helységekből /Telecska, Kupuszina, Szilágyi, Doroszló stb./ származó adatközlőknél, mint a vegyes lakosságú helységekből való tanulók esetében. Ennek megfelelően változnak az adatközlők kétnyelvűségi mutatói is.

3. Az olvasási nyelvhasználatra vonatkozó kérdések számos érdekes adatot hoztak felszínre. Megtudtuk például, hogy a magyar tagozatra járó középiskolások többsége egyaránt olvas magyar és szerbhorvát nyelven. Viszonylag alacsony a szépirodalmat olvasó tanulók százalékaránya. A magyar tagozatra járó középiskolások 65,32%-a olvas magyar nyelvű szépirodalmat, szerbhorvát nyelvű szépirodalmat viszont csak 31,71%-uk. Magyar nyelvű szépirodalmat szinte minden gimnáziumi tanuló olvas, szerbhorvát nyelvűt alig több mint negyedrészüik. A szépirodalmat olvasók száma legkisebb a Technikai Iskolaközpontban: 32%-uk a magyar és mindössze 8,33%-uk olvassa a szerbhorvát nyelven megjelent szépirodalmi műveket. Az adatközlők szülei még kevesebb szépirodalmat olvasnak. Az édesanyák 35,48%-a forgatja a magyar, 8,13%-a pedig a szerbhorvát nyelvű szépirodalmat. Az apáknak 27,5%-a vesz kezébe magyar nyelvű irodalmi művet, szerbhorvát nyelvűt viszont alig 7,44%-uk. Az Áruforgalmi Iskolaközpont második osztályában végzett felmérés szerint az apák 6,45%-a olvas magyarul szépirodalmat, ugyanezen iskola első osztályosainak szülei közül viszont egyetlenegy apa sem olvas szerbhorvát nyelvű szépirodalmat.

Legmagasabbak a napisajtó olvasásának arányszámai. Magyar napisajtót olvas a Veljko Petrović Gimnázium, a Technikai Iskolaközpont és az Áruforgalmi Iskolaközpont magyar tagozatos tanulóinak 83,06%-a. Az anyáknak 85,48%-a, az apáknak pedig 89,17%-a olvassa a Magyar Szót. Szerbhorvát nyelvű újságokat szintén sokan olvasnak, főleg az édesapák. Érdekes, hogy a Technikai Iskolaközpontban az anyáknak mindössze 16,67%-a olvas szerbhorvát napisajtót. Számuk jóval az átlag /43,09%/ alatt van. A magyar napisajtót viszonylag sokan, de az átlagosnál szintén kevesebben olvassák. Ez a jelenség csak részben magyarázható az egynyelvű falusi környezettel és a háztartáshoz való kötöttséggel; minden valószínűség szerint kapcsolatban van a család szociális körülményeivel is.

A szórakoztató irodalomra vonatkozó adataink azt mutatják, hogy a magyar nyelvű szórakoztató irodalom csak a Technikai Iskolaközpontban és az Áruforgalmi Iskolaközpont első osztályában kedveltebb, mint a magyar nyelvű szépirodalom. Ez részben azzal is magyarázható, hogy /a középiskola első osztályáról lévén szó/ a tanulóknak még nem tudatosodtak eléggé az irodalmi értékek, az olvasóvá való nevelés hatása még nem érezhető kellő mértékben irodalmi izlésükön.

Az adatközlő magyar középiskolások 52,03%-a olvas szerbhorvát szórakoztató irodalmat. Számuk jóval több, mint a szerbhorvát szépirodalmat olvasóké. Egyedül az Áruforgalmi Iskolaközpont második osztályában billen a mérleg a szépirodalom javára.

A szülők alig valamivel több magyar szórakoztató irodalmat olvasnak, mint szépirodalmat. Általában a legtöbb szerbhorvát szépirodalmat olvasó apák olvassák a legtöbb szerbhorvát szórakoztató irodalmat. Egyébként – a szépirodalomhoz hasonlóan – kevés szülő olvas szerbhorvát nyelven szórakoztató irodalmat. Az anyák nem sokkal több szerbhorvát szórakoztató irodalmat olvasnak, mint szerbhorvát szépirodalmat, az apák viszont sokkal többet.

4. A nyelvhasználatot befolyásoló különböző tényezők hatása eltérő intenzitású lehet az egyes környezetekben. A beszédtárs nemzetisége például nem határozza meg egyértelműen a nyelvhasználatot a szerbhorvát tagozatra járó magyar nemzetiségű tanuló vagy a társaságban található magyarul jól beszélő nem magyar nemzetiségű beszédpartner esetében. A zombori községben végzett felmérésünk adatai szerint a 203 tanulónak több mint húsz százaléka csak szerbhorvát nyelven beszél szerbhorvát tagozatra járó magyar nemzetiségű társával. A hasonló jellegű zentai, szabadkai és újvidéki felmérések adataiban ez az arány sokkal kisebb: Zentán körülbelül négy százaléka, Szabadkán tíz, Újvidéken tizenöt.

A szerbhorvát tagozatra járó magyar nemzetiségű diák – amellet, hogy a kétnyelvűség egyik forrása – a magyarul jól beszélő nem magyar nemzeti-

ségű személlyel együtt jó tematikus indikátor is. Ha az adatközlő magánéletéről, személyes problémáiról van szó, nagyobb százalékban használja a magyar nyelvet a szerbhorvát tagozatos magyar nemzetiségű társával való kommunikációban, mint amikor a családjáról, az iskoláról vagy kulturális eseményekről társalog vele. Várakozásainktól eltérően nem ehhez a témához kötődik az anyanyelv használatának legmagasabb százaléka, hanem az időszerű hazai és külföldi eseményekhez: 66,5% – szemben az előbbi 64,53%-kal. Az említett beszédpartnerre vonatkozó tematikus megoszlás hasonló Szabadkán is, azzal a különbséggel, hogy ott többen választották a két nyelv alternatív használatát, valamint sokan válasz nélkül hagyták ezeket a kérdéseket. Egyébként a két nyelv vagylagos használatának aránya legmagasabb Újvidéken /31,86%/, legalacsonyabb pedig Zomborban /17,54%/.

5. A társasági nyelvhasználatot a zombori községben a magyar nyelv dominációja jellemzi. Itt még kevésbé érvényesül a beszédpartner nemzetiségének nyelvhasználatot befolyásoló hatása, mint az iskolában. Zombori adatközlőink 72,71%-a csak magyarul beszél a társaságban lévő magyarul jól tudó szerbhorvát anyanyelvű beszédpartnerrel, 8,97%-uk csak szerbhorvátul, 17,14%-uk magyarul és szerbhorvátul egyaránt, 1,18%-uk pedig nem írta be válaszát a kérdőívbe. Ha ezeket az adatokat összevetjük a megfelelő újvidéki, zentai és szabadkai adatokkal, azt tapasztaljuk, hogy ott a magyar nyelv használatának aránya 40 és 50 százalék körül mozog, ugyanakkor azonban lényegesen nagyobbak a két nyelv alternatív használatának százalécai. Újvidéken például átlag 42,03%-os a két nyelv alternatív használatára. A kizárólagos magyar nyelvűségre 40,51%. A zombori jelenséget azzal magyarázhatjuk, hogy a tanulók jelentős hányada egynyelvű /magyar/ környezetből származik, csak 17,73%-uk a városi, meglehetősen ritkán lehet alkalmuk magyarul tudó nem magyarral beszélni, és egyébként is – mint már előbbi adatainkból is láttuk – Zomborban érezhetően gyengébb a kétnyelvűség, mint Újvidéken vagy Szabadkán.

6. Számos érdekes összefüggés olvasható még ki a Dunatájon végzett nyelvhasználati felmérés adataiból, mi azonban csupán kettőt szeretnénk rövid ismertetőnk végén kiemelni. Mindkét összefüggés a nyilvános helyen való nyelvhasználattal kapcsolatos.

6.1. Megfigyeltük, hogy a magyarul jól beszélő nem magyarral való kommunikációban kimutathatóan csökken a magyar nyelvűség és lényegesen emelkedik a szerbhorvát nyelv használata, ha a társaságból nyilvános helyre, boltba, postára stb. kerül az adatközlő. A csak magyar nyelven történő érintkezésre 67,98% jut /4,73%-os csökkenés/, a szerbhorvát nyelv kizárólagos használatára viszont 16,26%/ 7,29%-os emelkedés/. Szabadkán és Újvidéken

a magyar nyelv társaságban és nyilvános helyen való használata között nem mutatkozik lényeges eltérés, Zentán a magyarnyelvűség 7,14%-kal nagyobb nyilvános helyen, mint társaságban. Ez az emelkedés minden valószínűség szerint a kétnyelvűség rovására történik, mivel az több mint tíz százalékkal csökken. A szerbhorvát nyelv nyilvános helyen való kizárólagos használata a társasági nyelvhasználathoz viszonyítva körülbelül a kétszeresére emelkedik Újvidéken, Szabadkán és Zentán is, ugyanúgy, mint Zomborban.

6.2. Azt, hogy egy kétnyelvű iskolában melyik presztízs nyelv nemcsak az mutatja, hogy a cigányok milyen tannyelvű iskolába íratják a gyerekeiket, hanem bizonyos mértékig az is, hogyan szólítanak meg az odavalósiak egy ismeretlen embert. Felmérésünknek ide vonatkozó adatai szerint egy ismeretlen embert magyarul szólít meg az adatközlők 24,63%-a, szerbhorvátul 58,13%-a, magyarul és szerbhorvátul egyaránt 10,84%-a, nem válaszolt a kérdezettek 6,4%-a. Újvidéken az ismeretlen embert az adatközlők 93,22%-a csak szerbhorvátul szólítja meg, csak magyarul pedig mindössze 4,24%-a. Szabadkán nagyjából a zomborihoz hasonló a megoszlás, azzal a különbséggel, hogy a szerbhorvát nyelv kizárólagos használata körülbelül nyolc százalékkal alacsonyabb, a kétnyelvűség pedig nagyjából ennyivel magasabb. Zentán a kétnyelvűség 20,24%-os, nem sokkal haladja meg a Szabadkát, a magyar nyelv kizárólagos használatára 36,51% jut, a szerbhorvát nyelv kizárólagos használatára pedig 37,7%. Az ismertetett arányok értelmezéséhez nemcsak a vizsgált községek lakosságának nemzetiségi megoszlását kell ismernünk, hanem egyéb tényezőket is, például a városi és a falusi lakosság számarányát. A zombori községben a magyarság többsége falusi környezetben él, ezzel magyarítható a magyar nyelv kizárólagos használatának a szabadkaihoz hasonló százaléka, Újvidéken viszont a község magyar lakosságának több mint háromnegyede városi környezetben él, azonkívül a község összlakosságának alig egyhetede a magyar nemzetiségű, tehát nem véletlen, hogy az ismeretlen embert rendszerint csak szerbhorvát nyelven szólítják meg.

7. Újabban a társadalomtudományok a természettudományok mintájára egzaktásra törekednek, néha teljesen öncélúan. Noha mi is sok adatot soroltunk föl, tudatában voltunk annak, hogy a számok, a százalékok önmagukban nem sokat mondanak, ezért megkíséreltünk fényt deríteni az adatokban rejlő üzenet megfejtését, a jelenségek megértését elősegítő körülmények és tényezők egy részére is.

Irodalom

- Uriel Weinreich: Languages in Contact, finding and problems, Mouton & Co., The Hague, 1967. (Fifth Printing)
- Décsy Gyula: Die linguistische Struktur Europas (Vergangenheit – Gegenwart – Zukunft). Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1973.
- Norbert Wiener: Válogatott tanulmányok. Gondolat, 1974.
- Rudi Supek: Ispitivanje javnog mnijenja, drugo, prošireno izdanje. Naprijed, Zagreb, 1968.
- SAPV Pokrajinski zavod za statistiku: Popis stanovništva i stanova 1971 (Osnovne strukture stanovništva i domaćinstava po opštinama 31. marta 1971. god.) Statistički bilten 14. Novi Sad, 1972.
- SAPV Pokrajinski zavod za statistiku: Mesečni statistički pregled, Novi Sad, 1973. (2.)
- Ranko Bugarski: Jezik i lingvistika, Nolit, Beograd, 1972.
- Melanie Mikes: Some patterns of language use in Hungarian – Serbocroatian bilinguals) a torontói Szociológiai Világkongresszuson elhangzott előadás)
- Joshua A. Fishman: Sociolinguistics, a brief introduction, Newbury House Publishers, Rowley, Massachusetts, 1972. (Third Printing)
- William Labov: A társadalmi folyamatok tükröződése nyelvi szerkezetekben (in: A nyelvtudomány ma. Szerk. Szépe György)
- Dell Hymes: A nyelv a társadalomban (in: A nyelvtudomány ma)

Rezime

Sociolingvistička istraživanja

Madjari žive u manjem ili većem broju u svakoj opštini Vojvodine. U opštinama Kanjiža, Senta, Ada, Bačka Topola, Mali Idjoš, Čoka, Temerin i Bečej više od polovine stanovništva je mađarske narodnosti, ali u velikom broju žive Madjari i u opštinama Subotica (72.572), Novi Sad (28.684), Sombor (22.233), Zrenjanin (22.010), Kikinda (13.116) itd.

Naša ispitivanja su vršena pomoću ankete koja sadrži pitanja u vezi lektire ispitanika i njegove najbliže okoline, zatim pitanja koja se odnose na upotrebu mađarskog i srpskohrvatskog jezika kod kuće, u školi, u društvu, na javnom mestu i u situacijama sa raznim sagovornicima i o raznim temama. Anketom je bilo obuhvaćeno 203 učenika srednje i osnovne škole u somborskoj opštini. Većina ispitanika bilo je mađarske narodnosti.

Tokom ispitivanja došli smo do saznanja da je za pravilno tumačenje upotrebe maternjeg i nematernjeg jezika veoma je važan faktor jezička sredina ispitanika. Mnogi od naših somborskih ispitanika žive u relativno malim mestima, gde upotreba mađarskog jezika u svim situacijama izrazito je veća od upotrebe srpskohrvatskog jezika, dok u samom gradu (tj. u Somboru) ubedljivo dominira srpskohrvatski jezik.

Resume

Soziolinguistische Forschungen

Ungarn leben in größerer oder kleinerer Anzahl in jeder Gemeinde der Vojvodina. In der Gemeinden Kanjiza, Senta, Ada, Backa Topola, Mali Idjos, Coka, Temerin, und Becej ist mehr als die Hälfte der Bewohner ungarischer Nationalität, groß ist aber die Zahl der Ungarn auch in den Gemeinden von Subotica (72.572), Novi Sad (28.684), Sombor (22.233), Zrenjanin (22.010), Kikinda (13.116) usw.

Unsere Untersuchungen wurden mittels Enquete durchgeführt worden. Dine Enquete enthielt Fragen hinsichtlich der Lektüre des Befragten und seiner nächsten Umgebung, dann Fragen über den Gebrauch der ungarischen und serbokroatischen Sprachen zu Hause, in der Schule, in der Gesellschaft, in der Öffentlichkeit und in den Situationen mit verschiedenen Gesprächspartnern und über verschiedene Themen. Die Enquete umfaßte 203 Schüler von Grund- und Mittelschulen in den Gemeinden um Sombor. Das größte Teil der Befragten war ungarischer Nationalität.

Im Laufe der Befragung wurde es klar, daß für die richtige Erklärung des Gebrauchs der Mutter- b. w. Nichtmuttersprache ein wichtiger Faktor die sprachliche Umgebung der Befragten ist. Viele von unseren Befragten um Sombor leben in kleinen Gemeinden, in denen der Gebrauch der ungarischen Sprache in allen Situationen ausgesprochen größer ist als derjenige der serbokroatischen, in der Stadt jedoch (d. h. in Sombor) dominiert die serbokroatische Sprache überzeugend.